MACHSHEVES YECHEZKEL
TORAH OF RAV HARTMAN

מחשבת קצרה על הדף
הרב יחזקאל הרטמן
SHORT MACHSHAVA ON THE DAF

בכורות נה

עניין: כל הנהרות למטה מג׳ נהרות, וג׳ נהרות למטה מפרת

העמק דבר לנציי״ב בראשית פי״ב י-יד

(י) ונהר יצא מעדן וגו׳ ומשם יפרד וגו׳: הנה אין ספק שהענין הוא כמשמעו, אבל מ״מ יש להבין מזה הליכות עולם ותכלית חיי האדם, דבלא זה מאי נ״מ במה שהודיע שד׳ נהרות יצאו מזה הגן, וכי על אלו ד׳ נהרות כונן העולם ומלואו, והלא עוד מאות ואלפים נהרות מקיימים העולם ואינם יוצאים מעדן[84], וא״כ למאי הודיע לנו הכתוב כל זאת. ולא עוד, אלא שבאמת אין ניכר לאנשים היושבים על הנהרות הללו שיוצאים המה מעדן, כידוע לחוקרי הארץ, ועל כרחך הנם יוצאים מתחת לארץ מעדן עד המקום שמשם נובעים ויוצאים לחוץ, אבל א״כ למאי הודיענו הכתוב שכך הוא אשר המה יוצאים מגן עדן. והנה בבכורות (נה,א) אמרו חז״ל[85] דשלש נהרות אלו למטה מפרת ומתחלקים ממנו, ומפרשי שם הא דכתיב ״והנהר הרביעי הוא פרת״ — ״הוא פרת״ דמעיקרא, פירוש, קודם שיפרד היה נהר אחד יוצא מעדן והוא פרת, וממנו נתפרדו ונעשו ג׳ נהרות גדולים מעיקר הנהר שהוא פרת. וכל זה בלי ספק נוצר כך ללמדנו הליכות חיי האדם אשר הוא תכלית העולם.

אלא כך הענין, דישנו גן עדן התחתון שנעשה מתחילה לגמול טוב ולתענוג רוחני לרוח האדם שזוכה לה, והוא אינו גמול עולם הבא של צדיקים אשר זכו להיות נשמתם צרורה בצרור החיים ומתענגים בזיו השכינה שהוא השכר היותר מעולה גבוה מעל גבוה, אבל גן עדן זה אינו אלא השכר הרוחני לנפש החיונית שבאדם שזוכה לשכר, או גם לנשמה עד שלא הגיעה לעלות למקומה. והנה הודיע הכתוב שזה התענוג וגן עדן התחתון מתפשט לארבעה אופני בני האדם, שמקבלים שכר טוב אחר מותם, או גם בעולם הזה ממש מתפשט מזה העדן איזה תענוג רוחני גם בהיות האדם בחיים. וארבעה אופני בני האדם (מבוארים יפה בספר במדבר כד,ו במקרא ״מה טובו וגו׳״. ובספר דברים י,יב במקרא ״ועתה ישראל מה״, וריש פרשת אתם נצבים) הן המה, א׳, בעלי נכסים והליכות עולם להם[86], ב׳, נשים ועבדים וטפלים, ג׳, אנשי מעלה העוסקים בצרכי צבור ובגמילות חסדים, ד׳, המופרשים לגבוה ונעשו מרכבה לשכינה. וכל אחד מאלו הקב״ה שואל ממנו[87] באופן מיוחד אליו כמבואר שם. אמנם בפרשה זו שאנו עומדים עוד לא הגיע ביחוד לישראל שיהא על פי תורה ומצוות דוקא, אלא גם לאומות העולם על פי דרכם, וכמו שהיה מבריאת העולם עד מתן תורה.

ואמר הכתוב כאן דמגן עדן התחתון מתפרד שכר לארבעה אופני בני האדם, וכבר המשילו גם חז״ל ענוג הרוחני לנהרי עדן, ולקחו זה המשל ממה שקבע המקום ברוך הוא ארבעה נהרות אלו לגמול הרוחני.

והנה ייחד המקום יתברך מקומם של הנהרות במדינות המורות בשמן או בטבע אותה מדינה על איזה פרט בגמול השייך לזה האופן, שנקרא אותו הנהר על שם אותו האופן, כאשר יבואר, כדי להתבונן על זה וללמוד חכמה ומוסר.

(יא) שם האחד פישון: מלשון ״ופשו פרשיו״ (חבקוק א,ח)[88], והוא נגד אופן הראשון שהוא רוב בני האדם, אם בישראל לפי ערכם אם באומות העולם לפי ערכם. והמתנהג בזה האופן באורח חיים היינו בפעולת צדקה וחסד[89] ששוין בזה אומות העולם עם ישראל[90], יהיה שכרו בעולם הזה לזכות בעושר המאושר, והקרן קיימת בגן עדן התחתון, אם לא מי שזכה בגמילות חסדים על פי התורה דוקא, או בלא זה[91] גם כן אם עושה גמילות חסדים לשם שמים, אז הוא נכלל בענין הנהר הרביעי כאשר יבואר לפנינו. אבל מי שמתנהג בחסד ע״פ דעת אנושי הרי שכרו בעולם הזה[92] כאמור. ומשום זה קבע הקב״ה אותו נהר לסבוב **״את ארץ החוילָה אשר שם הזהב״**, ללמדנו כי השכר של בני אדם אשר הליכות עולמם נאה אבל הוא מצד הטבע או ע״פ דעת בני אדם, הוא עשירות שנמשל לזהב.

(יג) ושם הנהר השני גיחון: על שם האופן השני[95] שהוא שפל וכפוף לדעת אחרים וכמו ״הולך על גחון״ (ויקרא יא,מב), ולשון הגמרא (ב״מ נט,א) ׳אתתך גוצא גחין ולחיש לה׳[96]. והעובד מקבל שכרו אם שומר אדוניו באמונה **(הרחב דבר — בסוף הספר)**, וממילא נהנה מגן עדן התחתון. וזהו הנהר השני.

את כל ארץ כוש: באשר בני כוש השחורים מיוחדים לעבדות מעולם, וכמבואר בספר שמואל־ב (יח,כא) ״ויאמר יואב לכושי וגו׳״, הרי שכך היה מנהג אנשים גדולים להשתמש בעבדות עם כושיים, משום הכי קבע המקום יתברך לסימן על כך הליכות אותו נהר לסבוב את ארץ כוש. ומזה ישמע מי שיש לו דעת ללמוד, שגם אנשים כאלה יש להם שכר בעולם, ואשריו בעולם הזה וטוב לו בגן עדן התחתון.

(יד) ושם הנהר השלישי חדקל: על שם האופן השלישי[97] שראויים להנהיג את הצבור. ובאשר לא כל אדם מסוגל לזה אלא מי שבטבעו הוא איש חכם ונבון וגם זריז במעשיו, על כן מכונה שמו ״חדקל״ דמשמעו חד וקל[98], היינו מחודד וזריז[99], ואנשים כאלה נקראים בשם ׳אשור׳ מלשון ״ואשרו[100] אתכם כל הגויים״ (מלאכי ג,יב), ומזה משמעות הכתוב (הושע יד,ד) ״אשור לא יושיענו״, היינו, שיתוודו המון עם שלא יבטחו עוד על המכונים בשם ׳אשור׳[101], והדברים עתיקים. על כן קבע הקב״ה הליכות נהר חדקל ״קדמת אשור״. אכן קבע הקב״ה בצמצום ״קדמת אשור״ ולא ׳בארץ אשור׳, ללמדנו שעיקר הגמול של האנשים הללו הוא לפי חסד שעושים עד שלא נאשרים[102] מהבריות, רק עושים לטובת הכלל, אז ודאי ישיג שכר טוב גם בעולם הזה וגם בגן עדן התחתון, אפילו אם אינו בן תורה ועושה לשם שמים שאז[103] הוא בכלל הנהר הרביעי, אבל לאחר שהוא אשור[104] ועושה לכבודו[105] שוב לא בא על שכרו בשלימות, וגם מעשיו אינם רצוים ועולים יפה, והכבוד בורח ממנו.

והנהר הרביעי הוא פרת: על שם האופן הרביעי[106] שהאדם דבק באלהיו, ומכונה הנהר בשם ״פרת״ שהוא פרה ורבה[107] מצוות ומעשים טובים כהררי אל. ולא כתיב ׳ושם הנהר הרביעי פרת׳, דבאמת לאנשים כאלו אין התענוג בגן עדן התחתון הוא התכלית, אשר על כן נקראו הנהרות בשם — בגן עדן התחתון, אבל עיקר שכר אנשים הללו בצרור החיים, ורק עד שמגיעה נשמתו לשם משיג שכרו בגן עדן התחתון, וכן משיג טוב בעולם הזה כנהר המושך מגן עדן.

והנה[108] ידענו אשר מקום הנהר הרביעי הוא סובב צד צפון ארץ ישראל[109], באשר דשם[110] באמת הוא מקומו העיקרי לתורה ולתעודה, אלא[111] עד שלא ניתנה תורה לישראל לא היה אותו מקום[112] מיוחד לזה האופן, ועוד, דבאמת לא מיירי בפרשה זו בישראל אלא גם באומות העולם השרידים אשר הוא קורא להיות מחסידים, ולהם אין מקום ארץ ישראל גורם לכך, שהיא התורה המיוחדת בארץ ישראל יותר מכל מקום, על כן לא נתפרש מקום זה הנהר בפרשה זו.

והנה תכלית כל הגמולים הוא בשביל אנשי מעלה הללו המעטים שבשבילם נברא העולם, וכדאיתא בברכות (ו,ב) ״את האלהים ירא וגו׳ כי זה כל האדם״ (קהלת יב,יג) — כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה, ומשום הכי ברא הקב״ה צורת הנהרות הללו בזה האופן שיהיה נהר פרת יוצא ראשון מגן עדן וממנו יפרדו עוד שלשה נהרות גדולים ומרובים ממנו, כדאיתא במסכת בכורות הנ״ל (נה,א).

(הרחב דבר — ואיתא בב״ר (טז,ג) ששואלים לחדקל למה קולך נשמע הרבה, אומר הלואי אהיה נשמע קולי בין הבריות. שואלים לפרת למה אין קולך נשמע כלל, אומר מעשי מודיעים אותי זה נוטע בי וכו׳. הרי כך הטביע הקב״ה טבע שני נהרות הללו, שיהא חדקל רועש הרבה ואין פירותיו מצליחים הרבה, ומי פרת צנועים ופירותיו מרובין. כדי ללמדנו דעת הבדל בין אנשים שנמשלו לחדקל היינו שעוסקים בצרכי צבור לבין אנשי מעלה שהמה נעשים מרכבה לשכינה וכל מעשיהם לשם שמים — **עד כאן הרחב דבר)**.